

דורשכונע

פרשת כי תצא, תש"פ, מספר 1383

"בן סורר ומורה" לא היה ולא עתיד להיות!?

שמעון שרביט

להעמדתו לדין ולסקילתו? ננסה ללמוד זאת בסעיף הבא, מהתוספת שבדברי ההורים: "איננו שמע בקלנו, זולל וסבא".

ב. מהות החטא והתנאים להעמדת הבן לדין

כשההורים מביאים את בנם לבית הדין, הם טוענים שהוא "זולל וסבא". משמעות המילים הללו חשובה, משום שבהן טמונה הגדרת מהות החטא. הביטוי מצוי עוד פעמיים² בספר משלי: "אל תהי בסבאי יין בזללי בשר למו. כי סבא וזולל יורש"³ (מש' כג:כ-כא), ומשם אנו למדים שהפועל "זולל" מתייחס ל"בשר" והפועל "סבא" מתייחס ל"יין". ואכן, חכמי המשנה קבעו: "איננו שומע בקול אביו ובקול אמו – יכול אפילו אמרו לו אביו ואמו להדליק את הנר ולא הדליק? תלמוד לומר... זולל וסובא" (ספרי דברים, פיסקא ריח). חז"ל אף נתנו שיעורים לאכילה ולשתיה: "מאימתי נעשה בן סורר... משיאכל טרטימר (=חצי ליטרא) בשר וישתה חצי לוג יין האיטלקי" (סנהדרין ח, א-ב). ועדיין קשה: האם על זלילה וסביאה מופרזות הוא יסקל!?

יש לשער, שקושי זה הוא שהביא את רמב"ם, איש ההלכה, להשתמש בספרו "משנה תורה" בביטויים ציוריים חריפים, כדי להעצים את חומרת התנהגותו העבריינית של הבן:

אינו נהרג אלא על אכילה מכוערת שאכל... מפי השמועה למדו, שזולל הוא האוכל בשר ברעבתנות, וסובא (הוא) השותה יין ברעבתנות (הלכות ממרים ז, א).

ובהמשך: ויאכל וישתה חוץ מרשות אביו בחבורה שכולן ריקנין ופחותין, ויאכל הבשר חי ואינו חי, מבושל ואינו מבושל, כדרך שהגנבים אוכלים, וישתה היין מזוג, כדרך שהגורגנים שותים (שם, הלכה ב).

התנאים והאמוראים דרשו את פסוקי התורה ודקדקו בכל תיבה ותיבה, כדי להגדיר את הנסיבות שבהן יחול הדין הזה. הם התייחסו לגיל הבן, לצורך בניסיון ההורים לתקן את דרכו גם בעונשים, ולצורך בהתראה לפני מתן העונש. מן הלשון "ותפשו והוציאו" למדו, שחובה על ההורים להביאו לפני בית דין (גם באמצעות שימוש באלימות, אם יהיה צורך). כמו כן נידונו שאלות

כִּי יִהְיֶה לְאִישׁ בֶּן סוֹרֵר וּמוֹרֵה אִינּוֹ שֹׁמֵעַ בְּקוֹל אָבִיו וּבְקוֹל אִמּוֹ וַיִּסְרוּ אֹתוֹ וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵיהֶם. וְתִפְּשׁוּ בּוֹ אָבִיו וְאִמּוֹ וְהוֹצִיאוּ אֹתוֹ אֶל זִקְנֵי עִירוֹ וְאֶל שַׁעַר מְקוֹמוֹ. וְאָמְרוּ אֶל זִקְנֵי עִירוֹ בְּנֵי בְּנֵי זֶה סוֹרֵר וּמוֹרֵה אִינּוֹ שֹׁמֵעַ בְּקוֹלנוּ זוֹלֵל וְסָבָא. וַיִּגְמְהוּ כָּל אֲנָשֵׁי עִירוֹ בְּאֲבָנִים וּמֵת וּבַעֲרַת הָרַע מִקֶּרְבָּהּ וְכָל יִשְׂרָאֵל יִשְׁמְעוּ וַיִּרְאוּ (דב' כא:ח-כא).

הכול מתקשים בהבנת פרשה זו, הן בהגדרת מהות החטא הן בחומרת העונש ובצידוק המשפטי והמוסרי שלו. היכן מצינו שהורים ימסרו ביוזמתם את בנם הסורר – ויהא חצוף, מרדן ו'עברייני' ככל שיהיה – לבית דין, ביודעם שהוא יידון לסקילה! מעיסוקם של חז"ל בפרשה ניכר בעליל שהם מתפתלים בפירוש הדין הזה. אני מבקש לעיין בגישות השונות שהם הציעו להבנתו.

תחילה נאבחן את מעמד הבנים כלפי ההורים בתורה, ואח"כ נדון בקצרה במהות החטא ובתנאים להעמדת הבן לדין. לבסוף נציע את הפתרונות הנועזים שנתנו חז"ל לקשיים המשפטיים והמוסריים שבמצווה זו.

א. יחסי בנים - הורים

התורה העניקה למצוות כיבוד אב ואם מעמד נכבד, והיא ניסחה אותה כערך יסוד בעשרת הדיברות: "כְּבֹד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמְךָ לְמַעַן יֵאָרְכוּן יְמֶיךָ" (שמ' כ:יב). היא אף מצווה על כך בלשון של "יראה" כלפי ההורים: "אִישׁ אִמּוֹ וְאָבִיו תִּירָאוּ וְאֶת שְׁבֹתַתִּי תִשְׁמְרוּ אֲנִי ה' אֱ-לֹהֵיכֶם" (וי' יט:ג). כמו כן, התורה קובעת מפורשות, שיוטל עונש מוות על בן הפוגע בהוריו בדרך של הכאה או של קללה: "וּמָכָה אָבִיו וְאִמּוֹ מוֹת יוּמַת" (שמ' כא:טו); "וּמִקְלָל אָבִיו וְאִמּוֹ מוֹת יוּמַת" (שם:יז).

לאור זאת, אנו ניצבים בפני קשיים משפטיים ומוסריים. אפתח בהגדרת החטא: הצירוף "סורר ומורה" נזכר עוד פעמיים במקרא: "וְלָעַם הַזֶּה הָיָה לֵב סוֹרֵר וּמוֹרֵה סָרוּ וַיִּלְכּוּ" (יר' ה:כג); "וְלֹא יִהְיוּ פְּאֻבוֹתָם דוֹר סוֹרֵר וּמוֹרֵה" (תה' עח:ח). משמעו של הביטוי: 'אינו מציינת', 'מרדן', כדברי הוריו: "איננו שמע בקול אביו ובקול אמו". ואולם, במה מתבטאת מרדנותו? והרי לא היכה הבן את הוריו ולא קיללם, ואם כן, מהו הבסיס המשפטי והמוסרי

2 ועוד פעם אחת בצורת שם: "כִּסְפָּה הָיָה לְסִיגִים סְבָאָה מֵהוּל בְּמִים" (יש' א:כב).

3 רש"י מפרש בתלמוד: "יִנְרֵשׁ" (מש' כג:כא) - סופו להיות עני ומבקש לימודו ואינו מוצא" (סנהדרין עא ע"א).

* שמעון שרביט הוא פרופסור אמריטוס של אוניברסיטת בר-אילן ורקטור המכללה האקדמית אשקלון.

1 גם הפועל "מקלה" מכוון לביזוי (מלשון קלון): "אָרוּר מִקְלָה אָבִיו וְאִמּוֹ וְאָמַר כָּל הָעָם אָמֵן" (דב' כז:טז).

"וצוה לרגום אותו באבנים ולמהר לבערו מן העולם, קודם שיגדל ענינו וימית רבים, ויפסיד עניני אנשים טובים ברוב תאותו" (חלק ג, פרק לג).

2. לא היה ולא עתיד להיות

התוספתא מפתיעה בהכרזה: "בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב, לומר דרוש וקבל שכר" (סנהדרין יא, ו). ומעין זה בברייתא שבבבלי:

דתניא, אמר רבי שמעון, וכי מפני שאכל זה תרטימר בשר ושתה... יצא לבית דין ליסקל? אלא לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב, דרוש וקבל שכר. אמר רבי יונתן: אני ראייתו, וישבתי על קברו" (סנהדרין עא ע"א).⁷

התלמוד מציג בהמשך דוגמאות נוספות למצוות בתורה, שגם עליהן נאמר כך:

דתניא: עיר הנדחת לא היתה ולא עתידה להיות, ולמה נכתבה, דרוש וקבל שכר... אמר רבי יונתן: אני ראייתה, וישבתי על תילה... דתניא: בית המנוגע לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב, דרוש וקבל שכר" (סנהדרין שם).

אמירה זו נשמעת נועזת מאוד, שכן היא "עוקרת" מלכתחילה חוק מחוקי התורה, לעומת מספר חוקים אחרים שבהם נאמר שנתבטלו בדיעבד, משעה שנתברר שהזמנים והנסיבות השתנו, כגון: "משרבו הרוצחנין, בטלה עגלה ערופה... משרבו המנאפים, פסקו המים המרים" (סוטה ט, ט), ועל כן לא נאמר בהם "ולמה נכתב?".

להבנת הביטוי "דרוש וקבל שכר" הוצעו שתי תפיסות:

א. הבעיה היא מוסרית, והביטוי מתכוון לומר שהפרשה אינה ניתנת ליישום, אבל הנושא ראוי לעיון ולדין אקדמי-תיאורטי, בבחינת לימוד תורה לשמה!

ב. הבעיה היא נסיונית-מעשית (אמפירית), והביטוי מתכוון לומר, שלא תיתכן מציאות, שבה הורים יתאכזרו לבנם ויוציאו אותו להיסקל. ואם כן, תכלית כתיבת הדברים היא הרתעה וחינוך, ככתוב: "וכל ישראל ישמעו ויראו".

והיטיב לבטא זאת הפרשן והמחנך, ר' שמשון רפאל הירש,⁸ בפירושו:

...הוא היה ויהיה רק הלכה עיונית, שהתנאים האמורים בה מונעים את הגשמתה למעשה, ואף על פי כן, או דוקא משום כך, הוא אוצר בלום של אמיתות חינוכיות, שחקירתן היא בגדר "דרוש וקבל שכר": העוסק בהן יפיק מהן תועלת מרובה למלאכת החינוך של ההורים.

נוספות, כגון: האם מאמינים להורים או שיש צורך בחקירה? האם תינתן לבן זכות דיבור? אנו עדים לכך, שחז"ל צמצמו מאוד את ההיתכנות בפועל של דין זה. הנה לדוגמה לשון המשנה:

אינו נעשה בן סורר ומורה, עד שיהו שניהם (האב והאם) רוצים. ר' יהודה אומר: אם לא היתה אמו ראויה לאביו, (כלומר, "שוה ודומה לאביו בקול, במראה ובקומה"),⁴ אינו נעשה בן סורר ומורה. ואם היה אחד מהם גידם או חוגר או אילם או סומא או חרש, אינו נעשה בן סורר ומורה.

כל זאת נלמד מהדיוק במילות הפסוק: "ותפשו (=ידיים), והוציאו (=רגליים), ואמרו (=פה)" ועוד (סנהדרין ח, ד).⁵

ג. הפתרונות של חז"ל

חז"ל לא הסתפקו בצמצום ההיתכנות המעשית של מקרה קונקרטי, משום שגם במישור התיאורטי יש קושי בגישור על פני הפער שבין החטא לבין העונש. על כן הציעו חז"ל שני פתרונות קיצוניים: הראשון – אכן, לא על מעשיו בהווה הבן נסקל, אלא על התוצאות הרוות האסון הצפויות מההידרדרות בהתנהגותו. והשני – מלכתחילה אין מדובר במקרה מציאותי-יישומי, וכל מטרת כתיבתו בתורה היא לימוד, חינוך והרתעה.

1. נידון על שם סופו

המשנה קובעת: "בן סורר ומורה נידון על שם סופו. ימות זכאי ואל ימות חייב" (סנהדרין ח, ה). והבבלי מבהיר: "...אטו (=וכי) בן סורר ומורה על חטאו נהרג? על שם סופו נהרג!" (סנהדרין סח ע"ב). בהמשך התלמוד מצטט ברייתא:

תניא... וכי מפני שאכל זה תרטימר בשר ושתה חצי לוג יין האיטלקי, אמרה תורה, יצא לבית דין ליסקל? אלא הגיעה תורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה, שסוף מגמר (=מחסל) נכסי אביו, ומבקש לימודו⁶ ואינו מוצא, ויוצא לפרשת דרכים ומלסטם את הבריות. אמרה תורה: ימות זכאי ואל ימות חייב (סנהדרין עב ע"א).

רוב פרשני ימי הביניים והוגיו אימצו פירוש זה, ואציג כאן שלושה גדולים מהראשונים:

רש"י משתמש בלשון התלמוד: "ובן סורר ומורה נהרג על שם סופו, הגיעה תורה לסוף דעתו... אמרה תורה ימות זכאי ואל ימות חייב".

רמב"ן מרחיב ומפרש בלשונו:

ועל הכלל, אין בו עתה חטא מות, ועל שם סופו הוא נדון... וזה טעם "יכל ישראל ישמעו ויראו" (דב' כא:כא) – כי לא הומת בגודל חטאו, אלא לייסר בו את הרבים, ושלא יהיה תקלה לאחרים.

רמב"ם כותב בפירושו למשנה: "ידון על שם סופו... ולפיכך צוה ה' להכריתו לפני כן, וייהרג קודם שיהרוג" (סנהדרין ח, ה). ובספרו, מורה הנבוכים:

4 פירוש ר' עובדיה מברטנורא.

5 רמב"ם מקדיש שלושה פרקים בהלכות ממרים לפירוט כל התנאים.

6 כלומר: הרגלו, הדבר שהתמכר לו.

7 ונראה שנתכוון לומר, שלא ייתכן שהתורה תציג דין מפורש, שהוא בבחינת הלכה תיאורטית אך לא מעשית.

8 בן המאה ה"ט שפעל בגרמניה, מייסד התנועה "תורה עם דרך ארץ".

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

[הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף